

Տասնըմէկերորդ, տասներկրորդ ու տասներեքերորդ խումբերը իրենց մէջ կը համբնն միայն ծաղիկներ. այսպէս՝ լեւան խաւսաւը և երեք տեսակ մեկուն (*kusibu*, *hassuhaltu*, *kanâshuttu*)⁶, գառնալեզուն (*li-shan kalbi*)⁷, եզջերուի Xը (*qa-an-nu-ai-lu*), թռչունի Xը (*hal-la is-sur*) ևն:

Տասնչորրորդ խումբը կը պարունակէ ասպասը (*aspastu*, *luzerne*, գապա եօնճա), անգժասը (*surbu*, *assa foetida*) և զղմեցիները (*qishshû*, *piqqûtu*):

Հակառակ կարգ մը անուններու անտուգութեան, կը տեսնուի որ բոլոր այս ընթացիկ տեսակները կը պատկանին միակ պարտէզի մը, ծաղիկներով, կանաչեղէններով և հոտաւէտ բազմաթիւ բոյսերով, որոնք կը զործածուէին արեւելեան խոհանոցի մէջ և զօրս զործածեց նոյնպէս արեւմտեան խոհանոցն ալ, մինչև ի վերջ Միջին դարու: Ծիշար ըսելով անիկա բուսաբանական պարտէզ մը չէր, ինչպէս էին Սիննաքերիպի աշխարհի պարծանքով արնկելը յիշած պարտէզները:

Հետագայ երկու խումբերը կը նշանակեն՝ առանց քանակութիւնը ցոյց տալու՝ պարտէզի յատուկ գործիքները (զլխաւորաբար սակաւները) և տախտակը կը կրէ հետեւեալ յիշատակագրութիւնը. «... թագաւոր Մարտուք-արալ-Իտտինի պարտէզին (բոյսերը): Մարտուք-Շուս-Իտտինի տախտակը: Ան որ Մարտուք (չ)ատուածը կը մեծարէ, թող չվերցունէ (այս տախտակը)»: Յանձնարարութիւն մը՝ որ կը թուի մասնաւորապէս սահմանուած ըլլալ Միջագետքի, եթէ դատենք Պր. Շալլի կողմէ հաւաքուած նման ալլ բնագիրներու յիշատակարաններէն⁸:

Թարգմանեց

Հալեպ

ԱՐՏԱԻԱԶԳ. ԱՐՔԵՊՍԿ.

6) Ասորեստանցիք մեկոնի այս տեսակները կը գործածէին իբր քնածական (*hypnotique*) զեղ, ըստ Dr. G. Cantenautի զեղացուցակին *La Médecine en Assyrie et en Babylonie*, Paris (Malaine). 1938. էջ 181:

7) Ասորեստանցիք մեզի նման ծանօթ էին «եան լեզուին, աղուէսի խաղող»ին ևն: Աւելորդ է ըսել որ այս որակումները ամէն բանէ առաջ ցոյց կու տան անուններու կազմութեան ժողովրդային միևնոյն եղանակը, թէև կրնայ ըլլալ որ ասոնց տեսակները նոյնը եղած չըլլան:

8) *Mélanges Syriens*, Paris. 1939. Ա. Հատոր. էջ 11-14:

ԱՄԻՐՏՈՎԼԱԹ ԱՄԱՍԻԱՑԻ ՀԱՅ ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Յիշատակն անշէջ մնայ, երկը վարդապետաց՝ Հ. Հ. Գարրիէլ Աւետիքեանի, խաչատուր Սիւրմէլեանի և Մկրտիչ Ազգերեանի, որոնք առաջին անգամ՝ 1836 թուին՝ իրենց ի վենետիկ հրատարակած «ՆՈՐ ԲԱՌԳԻՐԲ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ» վերնագիր կոթողական աշխատութեան միջոցաւ ծանօթացուցին մեզ գոյութիւնը Ամիրտովլաթ Սամախացի բժշկագետի, հետեւեալ բառերով.

«Բժշկարանք պէսպէս գտանին՝ նմանք եւ աննմանք իրերաց, թարգմանաբար հաւաքեալք յամենայն ազգաց՝ խառն և ուսմկական ոճով: Առաւել քաջածանօթ է գործ Ամիրտովլաթայ ամասխացոյ բժշկագետի հայոց ի ժե. դարու: Յայտարար գրութեանց ոչ այնչափ վկայութիւնս առաք բանի, որչափ բաղի, որ երեւէր հայկական, թէ եւ իցէ ռամկական կամ դաւաճական, որպէս պիտանացու յոյժ ըստ տեղւոյն»: (Հտ. Ա. էջ 10):

Յետոյ՝ 1879ին՝ նոյնը կրկնեց նշան ծիւղանեան, իր «Հայոց Առձեռն Բառարան պատմական, աշխարհագրական եւ դիցաբանական Յատուկ անուանաց» գործին մէջ (Կ. Պօլիս, 1879), ըսելով.

«Ամիր Տովլաթ կամ Ամբրտովլաթ. բըժիշկ և ճանապարհորդ հայ ամասխացի, ի ժե. դարուն, զխտակ էր լեզուի լատինացւոց, յունաց, ասորւոց, արաբացւոց, պարսից և թրքաց. թողեալ է զբժշկարան ընդարձակ մակագրեալ Անգիտաց անպէտ»:

Ասոնց յաջորդեց Հ. Արսէն Վ. Սուքրի, 1881ի Բաղմալիային մէջ ձեռնարկելով «Հայ բժշկական Պատմութեան» մը, որ զժրախտաբար անաւարտ մնաց, հմուտ հեղինակին խիստ ցաւալի մահուան պատճառաւ:

1888ին ասոնց յաջորդեց Հանգէս Ամսորեայի մէջ՝ ողբացեալ Հ. Ղեւոնդ Վ. Յովնանեանի ընդարձակ մէկ աշխատութիւնը, — «Հետազօտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնի վրայ», — որ ապա գրքի ձեռով ալ լոյս տեսաւ ի Վիեննա, 1897ին:

Այս միջոցին՝ Դոկտ. Վահրամ Յ. Թոր-

գումեանի կարեւոր մէկ յօդուածաշարքն հը-
րատարակուեցաւ Կ. Պոլսոյ Արեւելի լրա-
գրին մէջ, 1889ին, որ կը խօսէր Պարսի
Ազգ. Մատենադարանի (Bibliothèque Nationale)
Հայերէն բժշկական Զեռագրաց վրայ: Իսկ
1922ին՝ նոյն Թորգոմեան Դոկտ. Վ. Յ.
բարեկամս՝ հրատարակեց իր «Ներբողեան
Ամիրտովլաթ Ամասիացի բժշկին» գասա-
խօսութիւնը, միեւնոյն տարին արտասան-
ուած ի Կ. Պոլիս:

Իմ՝ Հայ բժշկական Զեռագրաց մասին
հրատարակած առաջին գրութիւնս եղաւ
պարզ յօդուած մը, որ լոյս տեսաւ 1890ի
Արեւելիին մէջ, ձօնուած նոյն Դոկտ. Վ.
Յ. Թորգոմեանի, նիւթ առնելով մեր դրացի
բարեկամուհի Տիկին Թագուհի Սամուէլ-
եանի կողմէ ինձ փոխ տրուած Ամիրտով-
լաթի «Օգուտ բժշկութեան» ընտիր մէկ
Զեռագիրը:

Արդ, նկատելով որ ներկայիս՝ Հայաս-
տանի կառավարութիւնը մամուլի յանձնած
է Ամիրտովլաթ Ամասիացի բժշկապետի «Օ-
գուտ բժշկութեան» աշխատասիրութիւնը,
կարեւոր համարեցի քանի մը հակիրճ տեղե-
կութիւններ տալ Ամիրտովլաթի անձին և
գործոց վրայ:

Ամիրտովլաթ ծնած է Ամասիոյ մէջ, մօ-
տաւորապէս 1415ին: Հայրը կը կոչուէր
Եղիա. իսկ գաւակներէն միոյն անունն էր՝
Ամիրէտիլ: Իր մահուան որոշ թուականն է՝
Ջուն (= 1496), 'Իեկտեմբեր 8, Հինգշաբ-
թի, ըստ Լոնտոնի Բրիտանական Թանգա-
րանի հայերէն մէկ ձեռագրին:

Ոմանք կը կարծեն թէ Ամիրտովլաթ մե-
ռած է Ամասիոյ մէջ, ուր գացած հաստատ-
ուած ըլլալու է սուլտան Մէհմէտ Բ. ի
մեռնելէն (1481) ետք: Թագաւորին պալա-
տական բժիշկն էր ան, Ժամանակ մը, ար-
ժանանալով «Ճառահ պաշի» (= վիրաբու-
ժապետ) և «Պօստանճի պաշի» (= անձնա-
պահապետ) տիտղոսներուն, ինչպէս կ'ըսեն
Պարսի Bibl. Nationale-ի Թիւ 247 ձեռա-
գիրն և Վիեննայի Միսիթ. Մատենադարանի
Թիւ 642 ձեռագիրը:

* * *

Թշուառութեան, և ամէն տեսակ զրկանքնե-
րու բայց ամէն տեղ ալ ճարտարօրէն կը դար-
մանէ իրեն զիմոյ հիւանդները, տիրանալով
մեծ համբաւի Ահաթէ ինչ կը կարգանք այս
մասին, Ամիրտովլաթի Օգուտ Բժշկութեան
գործին ինձ տեղեկան օրինակին մէջ (եր.
2-3). — «Շատ զժարութիւն եւ պատահ-
մունք եմք քաշեր ի յանօրինաց, եւ ի
յայլ ազգաց, եւ ի դատաւորաց, եւ ի խա-
նաց, եւ թագաւորաց. եւ շատ գրեանք էի
ժողովի ի ՅԱրապոյց, եւ ի Պարսից, եւ Թուր-
քաց, եւ շատ զարիպութիւն էի քաշել.
եւ զժամանակին զչարն, եւ զբարին, եւ
զպատահմունքն էի կրել. զհարստութիւն
եւ զաղքատութիւն էի քաշել. ի յերկրէ
յերկիր շատ բժշկութեան զարուեստն էի
գործել. եւ փորձել էի ես իմ միտքն՝ շատ
զեղեր եւ թարքիպնի. եւ շատ ծառայել էի
հիւանդաց, եւ մեծամեծաց, եւ իշխանաց,
եւ հազարապետաց, եւ հարիւրապետաց,
եւ քաղաքացոց, եւ աղքատաց, մեծի եւ
փոքու. եւ շատ չար եւ բարի էի տեսել.
եւ հանց եղա(յ) ես հիմի, որ ո՛չ հարստու-
թեան կու խնդամ, եւ ո՛չ աղքատութեան
կու տրտմիմ. եւ զամէն չար եւ զբարին՝
մէկ կու տեսնեմ. եւ անհոգել եմ այս ամե-
նայն ցանկութենէն կենցաղոյս»: Իսկ Ան-
գլիսաց Անգլէի մէջ ալ կ'ըսէ (եր. 3). «Գնա-
ցաք ի շուրջ եկաք բազում քաղաքանի.
եւ զծովն անցաք. եւ շուրջ եկի զաշխարհն
Մակեդոնացոց. եւ եկայ բնակեցայ ի մայ-
րաքաղաքն Կոստանդինուպոլիս. եւ հա-
ւաքեցաք շատ գրեանք ի յայլ ազգեաց.
եւ աշխատեցաք եւ ուսաք զբառերն եւ
զանուանքն ազգի ազգի, եւ զփոխանն, եւ
զառնելուն չաքն, հինգ լեզուաւ, կամօքն
Աստուծոյ»:

Այսքան գիտութիւն եւ լեզուներ համ-
բարելէ ետք՝ Ամիրտովլաթ կը ձեռնարկէ
Անգլիսաց Անգլէի կազմութեան, Կ. Պոլսոյ
Ո. Նիկողայոս եկեղեցիին մէկ խոցին մէջ,
1478 թուին: Անկէ երեք տարի ետք՝ 1481ին՝
Կ. Պոլսոյ մէջ կը գրէ նաեւ Ախապատիւնը,
որ իր վերջին գործը կ'ըլլայ:

* * *

Ամիրտովլաթ բժշկութեան արուեստը սոր-
վելէ ետք՝ կ'երթայ կը թափառի երկրէ եր-
կիր, ենթարկուելով զանազան հալածանք-
ներու, տառապանքներու, աղքատութեան,

Մեր հին բժշկական գրականութեան մէջ
բացառիկ դէմք մը եղած է մեր գիտնական
հայրենակիցը՝ Ամիրտովլաթ, որ իր խոր
հմտութեամբ, խուզարկու մտքով և մեղ-

ուաջան գործունէութեամբ, ինչպէս տեսնանք, պատու կը բերէ ոչ միայն իր ծնունդավայրին՝ Ամասիոյ, այլ և շրջակայ բոլոր վայրերու, Մարգուանի, և մանաւանդ ամբողջ Հայութեան:

Իրօք՝ Ամիրտովլաթէ դարեր յառաջ ունեցած ենք նշանաւոր հայ բժիշկներ, ինչպէս Կեսարիոյ Ս. Բարսեղ հայրապետին յաջորդներէն Փիրմոս եպիսկոպոսին (եւրդար) կողմէ կը յիշուի «հայ բժշկապետ» մը, ¹ Ἀρμένιος ἀρχίατρος. սակայն, ասիկա Յունաստան ուսած և ամբողջապէս հելլենական կրթութիւն առած հայ մըն է, որ թղթակցութեան մէջ էր Փիրմոս հայրապետի հետ, ինչպէս կ'երեւայ այս վերջնոյ կողմէ հայ բժշկապետին ուղղուած մէկ նամակէն, զոր իմ ուշադրութեանս յանձնած է Ուսուցչապետն Ն. Աղոնց:

Գիտենք նաեւ Թէր դարէն Յովհաննէս անունով ուրիշ հայ բժիշկ մը, որուն մասին սա չափ տեղեկութիւն ունինք, թէ ի «Վիսիական»² լեզուէ ի հայ թարգմանած է Ս. Դիոնեսիոսի պատմութիւնը, ՅԻԹ (= 880) թուականին:

Բայց բժշկական գործեր արտադրած չեն ասոնք, հաւանականաբար:

Մեր հնագոյն պատմիչներէն Ղազար Փարպեցիի մէկ խօսքէն, — թէ Այրարատ նահանգին մէջ կը գտնուին զանազան տեսակ բոյսերու արմատներ, որոնք «ստուգահմուտ բժիշկներու ճարտարագէտ ճանաչողութեամբ՝ դեղերու մէջ օգտակարապէս կը գործածուին»³, — կարելի է հետեւցնել, թէ բժիշկներ կային Հայաստանի մէջ, բայց անոնց ազգութեան մասին տեղեկութիւն չունինք:

Մեզի ծանօթ հայերէն բժշկարաններէն ամենէն հինը կ'երեւայ՝ ԿԱՐՈՒՅ (ո՛չ թէ Անուոյ) Բագրատունի թագաւորներէն ուսումնասէր Գագրիկ ժամանակ (1028-1064) գրուած «Ձաքարիայի Որդոյն» (Razès) Բժշկարանը, «թարգմանուած Գագրիկի հրամանաւ», ինչպէս էջմիածնի Մատենադարանին մէջ ստուգած է Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան⁴:

Գագրիկէն երկու դար յետոյ (1294ին) այս թարգմանուած բժշկարանէն քաղուած կազ-

մուած է Հեթմեանց մօտաւոր ազգականներէն Հեթում Պատմչի գործածութեան համար ընդօրինակուած բոլորգիր մագաղաթեայ այն ձեռագիր Բժշկարանը, որ 1281 թուահամարին տակ կը պահուի Վենետիոյ Մխիթարեանց Մատենադարանին մէջ, դադարուած Մրտեչցի Վարդի կողմէ, որուն յիշատակարաններէն մին կ'ըսէ.

«Զթագաւորազն այլ՝ զքրիստոսապաշտ խոհեմ և քաջարի արանց պարոն, զբարեհամբաւն Հեթում, տէր Կոստիկոսայ, յիշես ջիք ի Քրիստոս» որք Քրիստոսի էք վիճակեալք. որոյ հրամանաւ սկիզբն արարի զրուսեան յոքնահանճար և յամենայնի պիտանացու և հարկաւոր տառիս բժշկարանի, ես՝ ապիկար ծերունիս՝ Վարդ Մրտեչցի: Սկիզբնս՝ ի թու(իս) Հայոց ԶԽԳ (= 1294), յամսեան յուն(ոյ)արի ի ԻԸՆ:

Հեթում Պատմիչը՝ մեր Հեթում Ա. Թագաւորին թոռն էր, որդին Օշին Պայլի (+ 1265):

Ամասիացի մեր գիտնական ազգակից և հայրենակից Ամիրտովլաթէ յառաջ բժշկական գործեր արտադրող հայ հեղինակներէ ամենէն կարեւորն է՝ 1184 թուականէն ծանօթ Մխիթար Հերացիի պէս հանճար մը, զոր Ամիրտովլաթ և Ասար Սեբաստացի միաբերան կ'անուանեն «Մեծն Մխիթար», բայց ասիկա եղած է քաջածանօթ մասնագէտ մը ջերմաստի, ակնաբուժութեան և միզաբանութեան, — որոնցմէ առաջինի մասին գրած աշխատութիւնը՝ ԶԵՐՄԱՆՅ ՄԽԻԹԱՐՈՒԹԻՒՆ, տպուած է Վենետիկ, Մխիթարեանց քով, 1832ին. իսկ միւսները կը մնան անտիպ, վասնզի անոնցմէ ամբողջական գործեր չեն հասած մինչեւ առ մեզ, այլ կան զանազան հայ բժշկարաններու մէջ ցրուած կոտորած հատուածներ¹ —: Ասոնց հետ բաղդատմամբ՝ ՍՄԻՐՏՈՎԼԱԹ եղած է քաջ պրպտող մը, բժշկականութեան ամէն ճիւղին՝ նոյն իսկ արտաքին գիտութեանց վրայ ստուար հատորներ գրող համայնագէտ մը, բառիս իսկական նշանակութեամբ:

Հերացի իր Նախաբանին մէջ կ'ակնարկէ իրմէ յառաջ գոյութեան հայ բժիշկներու և

1) Վեոիակա^օն = վրակա^օն = géorgien:

2) Ղ. Փարպեցի, տպ. Վենետիկ, եր. 23-4:

3) Հանդէս Ամսորեայ, 1930, եր. 223:

4) Տեսնել Ա. Զօպանեանի Անհիսիւն մէջ (1935, Յուլիս) Մ. Հերացիի մասին տպուած ուսումնասիրութիւնս:

բժշկարաններու, զորս «համառօտ և ծաղկաքաղ» կը գտնէ:

Մխիթար Հերացիէ զատ՝ Ամիրտովլաթ կը յիշատակէ նաև իրմէ՝ յառաջ և իրենց գործերով իրեն ծանօթ ուրիշ հայ բժիշկներու անուններ, ինչպէս՝ «Ահարոն բժիշկն, և որդին նորա՝ Ստեփանոս բժիշկն, և տոհմն նոցա՝ Ճոշիկն բժիշկն, և Սարգիս բժիշկն, և Յակոբ բժիշկն, և Դեղին բժիշկն, և Սիմաւոն բժիշկն, և Վահրամ բժիշկն, որ շատ գրեանք չիներ էին»¹:

* * *

Ամիրտովլաթի գործերն են.

1. Յոգուս բժշկութեան, որ սկսուած է 1466ին և աւարտած՝ 1469ին, Փիլիպպոպոլսոյ մէջ.

2. Անգիսաց անպէս, որ սկսուած է 1478ին և աւարտած՝ 1482ին, Կոստանդնուպոլսոյ մէջ.

3. Ախրայաւսիկն, որ գրուած է 1481ին, Կ. Պոլսոյ մէջ. և

4. Գիրք Ռամկալիան, որ գրուած է 1474ին, նոյնպէս Կ. Պոլսոյ մէջ:

Ասոնցմէ ԱՆԳԻՍԱՅ ԱՆՊԷՏԸ՝ սրտի կատարեալ գոհունակութեամբ և մեծ հրճուանքով կը յայտարարեմ, թէ անոր գրութեան ժամանակէն հինգ դար յետոյ՝ 1927ին՝ հրատարակած եմ զայն Վիեննայի Մխիթարեանց քով:

ՕԳՈՒՏ ԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ գործը պատրաստ է, առ ի հրատարակութիւն:

ՌԱՄԿԱԿԱՆ ԳԻՐԲԸ՝ բժշկականութեան հետ կապ չունի, այլ տեսակ մը աստեղահամալուծիւն (Astrologie) է, կատարելով գուշակութիւններ, որ՝ իր ժամանակին՝ եղած է ընդհանրացած «գիտութիւն» մը, որով Արեւելքի գրեթէ բոլոր «գիտնականներն» զբաղած են և այդ ճիւղի մասին հատորներ յօրինած:

Այս գիրքն Ամիրտովլաթ գրած է Հայոց ԶԻԳ (= 1474) թուին, մայիսի մէջ, և վերջացուցած է «ի յամսեանն յաւգոստոսին ժԳ աւրն, ի վայելումն Պր. Մինասին». ինչպէս կը կարգանք անոր վերջաբանին մէջ: Բուն յիշատակարանն է.

«Յանուն Աստուծոյ զթաժին և ողորմածին: Իսկ ի սկիզբն րանիս այս իմաստութեան արհեստիս՝ որ հաստատեցին իմաստնասէրքն, ողորմութեամբն անեղին և անմահին բարձրելուն, որ զարարածս ստեղծեց. զծով և զցամաք, զհրեշտակք և զմարդ, զհոգի և զշնչաւոր, և զանասուն և զգազան, զթռչուն և զսողուն, և փառք արարածոցն Այ, ամէն: Եւ կրկին գոհանալով փառաւորենք զմիանցնական Սբ երրորդութիւն՝ զՀայր և զՈրդի և զՍբ Հոգին. և հաւատամ զաւետումն Քի, և զծնունդն Քի, և զմկրտութիւն Քի, և զխաչելութիւն Քի, և զաստուածապէս յարութիւնն և զհամբարձումն Քի, և զնովին մարմնով զգալուստն միւսսանկամ, և զգատաստանն յաւիտեանական հաւատամք: Եւ կրկին գոհութիւն միասնական Սբ երրորդութեան, որ շնորհեց մեր Հայոց ազգին՝ զՍբ Գրիգորիոս Լուսաւորիչն Մեծ Հայաստանեայց, և առաջնորդ եղեւ լուսգիտութեան Հայոց և լուսաւորեց զամենայն տիեզերս Հայաստանաց, հրամանիւն Այ: Եւ գոհանալով փառաւորենք զարարիչն Ած, որ յայտնեց զուրբն Սահակ Պարթեւ ի յազգէն Լուսաւորչէն, որ յայտնեցին՝ հետ Սրբոյն Մեսրոպ վրդպտին՝ զհայ գիրն, և թարգմանեցին զամենայն Հին և Նոր Կտակարանքն և զարտաքին զիմաստութիւնք. և զքերականութեան արվեստն. և զաստղաբաշխական և զերկրաչափական և զբժշկական և զոսմական և այլ բազում արվեստն: Եւ ի վերջին զարուս որ նվազել էր հայկազուն ազգս... ի կաթողիկոսութեան Տր. Սարգսին և եւ ի հայրապետութեան Տր. Յովակիմայ արհի եպոսկոպոսին, ի մայրաքաղաքն ի Կոստանդինպոլսին, ընդ հովանեաւ Սրբոյն Նիկողայոսի սքանչելագործին. և ի թուականութիւնքն Հայոց ԶԻԳ ամին, ի մայիս ամսոյ Հոռոմայեցոյ (այսպիս) ԻԶ աւրն. և թարգմանեցաւ Գիրքս Ըռամկակալն՝ ի տաճիկ լեզվէ ի հայ լեզու, ձեռամբ անպիտան և անիմաստ ծառային Այ՝ Ամիրտովլաթ բժշկին. և որք կարգայք և կամ աւրինակէք՝ թողութիւն խնդրէք ծառայիս Այ. և Ած յիշէ ի միւսանգամ զալուստն, ամէն»:

ԱԽԲԱՊԱՏԻՆԻ զալով, ասիկա արարեւրէն բառ է اقرا باطن և կը նշանակէ Pharma-

¹ Այս բժիշկներու մասին տեսնել Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդանոցի Ընդարձակ Տարեցոյցին մէջ 1932ին գրած «ԺԱ. դարու հայ բժիշկներ ըստ Ամիրտովլաթի» յոգուածս, երես 112-115:

copée, այսինքն՝ Դեղագուշակին կամ Դեղերու պատրաստութեան Գիրքը:

Հանազան մատենագրարաններու մէջ կամ թէ անհատներու քով օրինակներ ունինք անկէ, բոլորն ալ ցարդ անտիպ: Եւ ալ՝ Ամիրտովլաթի կողմէ գրուած պատրաստուած օրինակ մը ունիմ քովս:

Ամիրտովլաթի Ախապասիւն երկու խմբագրութեամբ ծանօթ է. Ա. Ախապասար խմբագրութիւն, և Բ. Համաոս խմբագրութիւն:

Իմ ձեռքս գտնուածը՝ Համաոս խմբագրութիւնն է, զոր կարելի է հրապարակ հանել, օգտուելով անոր միանգամայն ժողովրդական առձեռն բժշկարան մը ըլլալու հանգամանքէն:

Յայտնի է, թէ մենք՝ Հայերս՝ բժշկականութեան վերաբերեալ բնագիր գործեր չունինք, այլ Արաբացւոց Հայաստան մըտնելէն ետք, այսինքն 636է ասդին, բոլորն ալ թարգմանածոյ աշխատութիւններ են արաբերէնէ, քանի որ նոյն իսկ Եւրոպացիք օգտուած են արաբական բժշկական գործերէ, ըլլա՛յ ուղղակի, ըլլա՛յ անուղղակի, այսինքն՝ արաբերէնէ լատիներէնի վերածուած օրինակներու վրայէն:

Հետեւաբար՝ մեր Ամիրտովլաթի գործերն ալ այս կարգի աշխատութիւններ են, ձեռնուած չափուած արաբական գործոց վրայէն: Ուստի, զարմանալու չէ երբեք, որ բժշկական գեղարանական բառերն ընդհանրապէս կը հնչեն արաբերէն, որոնց՝ շատ անգամ՝ հայերէններն ալ զրած է Ամիրտովլաթ, ըստ իր բարի սովորութեան, ճոխացնելով հայ գրտական բառադանձը:

* * *

Մեր հմուտ հայրենակիցը բժշկականութեան մէջ գործածուած զեղերն՝ իրենց աստարանական յատկութեանց համեմատ, կամ՝ իր բառով՝ ըստ իրենց «գործաւորութեանց և զօրութեանց», բաժնած է 64 դասակարգի. մինչդեռ Սինայի Ուղեւորն Կանոն (القانون) գրքին մէջ անոնց թիւը՝ 54 կարգ կը գրուի. իսկ արդի բժշկական գրականութեան մէջ այս թիւը կրկնապատկուած է:

Պարիս

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

(Մատենալը յաջորդով)

ՀԱՅ ՎԱՆԱԿԱՆՆԵՐ Ս. ՍԱԲՈՅԻ ՎԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Զ. ԴՕՐՈՒՆ

Սկիւթապոլսեցի Կիւրեղ Ս. Սաբայի վարքին¹ մէջ կը պատմէ թէ Սաբա (+ 524), որ բուն հիմնադիրն է Պաղեստինի մէջ վանական կենցաղին, իր մահուան անկողինին մէջ իրեն յաջորդ նշանակեց Միլիտոսը, որուն գրաւոր յանձնեց իր վանքին մէջ կիրարկուած կանոնները, պարտք դրնելով անալալ գործադրել զանոնք: Այս Կանոնները կորսուած կը նկատուէին երբ յիսուն տարի առաջ ուսու գիտնական Ա. Տիմիթրիյեւսքի զանոնք գտաւ Սինայի Մատենագրարանին թիւ 1096 ձեռագրին մէջ (ԺԲ. — ԺԳ. դար) և հրատարակեց² ուսսերէն թարգմանութեամբ և ծանօթագրութիւններով: Այս Կանոնները վերստին հրատարակեց էտ. Քուրց, բնագրական կարգ մը ուղղութիւնով, Տիմիթրիյեւսքի աշխատութեան մասին իր գրախօսականին մէջ³ — ուրկէ քաղուած են այս բոլոր տեղեկութիւնները — համեմատելով զանոնք նոյն մատենագրարանին թիւ 531 ձեռագրին մէջ պահուած ուրիշ մէկ օրինակին հետ, որ օրինակուած է ԺԵ. դարուն և նուազ հարազատ է քան առաջինը:

Ինչ որ հետաքրքրական է, Հայոց համար, այս Կանոններուն մէջ, ուս է որ Ս. Սաբա իր հիմնած վանքին մէջ կը խօսի Վրացիներու և Ասորիներու մասին. բայց Տիմիթրիյեւսքի (որուն հակառակ չ'արտայայտուի Քուրց), նկատելով որ Սկիւթապոլսեցի Կիւրեղ Ս. Սաբայի վարքին մէջ Վրացիներ չ'իշատակիր, այլ Հայ վանականներ⁴ (թէ և ծանօթ է Վրացիներու ներկայութիւնը Պաղեստինի մէջ Ե. — Զ. դարէն սկսեալ), կ'ենթադրէ որ Ս. Սաբայի Կանոններուն սկզբնական բնագրին մէջ վրացի բառին տեղ կը գտնուէր հայ բառը, և թէ յոյն ընդօրինակչներն են որ այդ փոփոխութիւնը կատարած են, մղուած այն ատելութենէն զոր Յոյները Թ. — Ժ. դարուն կը սնուցանէին Հայոց դէմ:

Հ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

1) Cotelier, Eccles. graec. monum., III, 353.

2) Ա. Տիմիթրիյեւսքի, Ս. Սաբայի Կանոնները (Քիւեի Հոգեւոր ձեմարանին Աշխատութեանց 1890 յունուարի թիւ, էջ 170-192), ուսսերէն:

3) Byzantinische Zeitschrift, III (1894), 167-170.

4) Cotelier, III, 247, 264.